

De zwarte markt voor westerse valuta in Polen

DRS. M. P. NUGTEREN

Uit handelspolitieke overwegingen is in vele landen de handel in deviezen aan meer of minder strenge regels onderworpen. Toch kunnen buitenlandse valuta vaak „zwart” worden gewisseld tegen aanzienlijk hogere koersen dan de officiële.

In dit artikel wordt de zwarte markt voor westerse valuta in Polen besproken. Hoewel een verbod geldt op zwarte-valutatransacties, kan niet worden gezegd dat de Poolse regering alles in het werk stelt om overtredingen te voorkomen. Zo staat zij toe dat dollars worden aangehouden op bijzondere bankrekeningen zonder dat de herkomst moet worden verantwoord. Bovendien heeft zij diverse bestedingsmogelijkheden geschapen voor westerse valuta.

Inleiding

Bij het maken van internationale vergelijkingen van nationale inkomens of andere economische grootheden wordt in officiële publikaties van de Verenigde Naties, de OECD e.d., gebruikgemaakt van de officiële wisselkoersen. Hier ligt echter een probleem. Voor landen die een vrij betalingsverkeer kennen, zal de officiële wisselkoers mogelijk bij benadering gelijk zijn aan de evenwichtskoers. Vele landen kennen echter geen vrij handels- en betalingsverkeer. Dit geldt ook voor Polen. Het is onwaarschijnlijk dat de op het eerste gezicht „willekeurig” vastgelegde koers voor de zloty de evenwichtskoers benadert.

In veel (voornamelijk economisch minder ontwikkelde en/of socialistische) landen overschat de officiële koers grove-lijk de (hypothetische) evenwichtskoers. Deze discrepantie tussen de officiële koers en de evenwichtskoers kan tot een vraagoverschot naar harde valuta leiden (immers: een overwaardering van de eigen valuta betekent een te lage prijs voor de vreemde valuta). Het zal duidelijk zijn dat dit vraagoverschot de regering ertoe zal brengen de handel in vreemde valuta in eigen hand te nemen. Het aanbod zal dan worden gedistribueerd.

Bovengenoemd vraagoverschot, gecombineerd met deze overheidsmaatregelen, kan tot het ontstaan van een zwarte markt in deviezen leiden waar aanbieders en vragers, die bereid zijn tegen een hogere prijs te kopen en verkopen, elkaar treffen. Daar de overheid sancties zal stellen op het opereren op de zwarte markt zullen hieraan risico's verbonden zijn.

In Polen is deze zwarte markt in buitenlandse valuta een zeer opvallend maatschappelijk verschijnsel geworden. Hierop wordt later in dit artikel ingegaan, waarbij ook de vraagmotieven en de totstandkoming van het aanbod aan de orde komen. Eerst zullen we een algemene theorie van de zwarte markt in vreemde valuta bespreken.

Een algemene theorie

Tot nu toe is er niet erg veel geschreven over het consumenten- en producentengedrag en de prijsvorming op een zwarte markt. De situatie tijdens de tweede wereldoorlog in de Verenigde Staten heeft echter bij een aantal schrijvers belangstelling voor het fenomeen van de zwarte markt gewekt. Een aantal prijzen waren toen beneden het niveau van de even-

wichtsprijs vastgesteld, waardoor een zwarte markt ontstond.

Mijns inziens is Sheikh's theorie over de zwarte markt in vreemde valuta de theorie die zich het beste laat toepassen op de situatie in Polen 1). Hij steunt in theoretisch opzicht in belangrijke mate op een artikel van M. Michaely uit 1954, die daarin echter een algemene zwarte markt, dus niet een valutamarkt, beschrijft 2). Sheikh hanteert de volgende veronderstellingen:

- de valutamarkt is een markt van volledig vrije mededinging;
- er vindt géén herverkoop plaats van de valuta in kwestie; d.w.z., valuta die legaal werd aangekocht, wordt niet op de zwarte markt doorverkocht.

In het hypothetische geval dat de wisselkoers gelijk is aan de evenwichtskoers zal het aanbod van deviezen gelijk zijn aan de vraag, welke laatste kan worden opgesplitst in een vraag ten behoeve van de lopende rekening en een vraag ten behoeve van de „capital outflow”. Wordt er een officiële koers vastgesteld die lager is (in termen van eenheden buitenlandse valuta) dan de evenwichtskoers, dan zal een vraagoverschot ontstaan. De overheid gaat dan over tot distributie van de deviezen. Er wordt in deze theorie uitgegaan van de veronderstelling dat deze distributie neutraal verdeelt over het aantal vragers en dat op deze manier het gehele aanbod legaal verdeeld wordt. De „capital outflow” van particulieren zal worden gestopt. De situatie is nu geschikt voor het ontstaan van een zwarte markt.

Sheikh gaat ervan uit dat een gedeelte van het aanbod op de zwarte markt tot stand komt door het boekhoudkundig overwaarderen van de import door lokale importeurs (of onderwaarderen van de export door exporteurs). Het totale aanbod op de zwarte markt is dan gelijk aan het normale aanbod bij die koers *minus* leveringen aan de officiële markt *plus* het bovengenoemde aanbod uit de overwaardering van de import. Het aanbod bij een bepaalde zwarte-marktkoers is waarschijnlijk geringer dan het geval zou zijn bij een even hoge, doch legale koers. De risico's, evenals de morele bezwa-

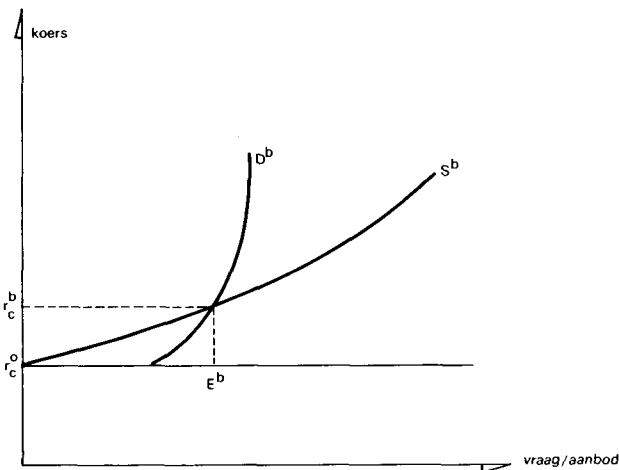
1) M.A. Sheikh, Black markets for foreign exchange capital flows and smuggling, *Journal of Development Economics*, nr. 3, 1976.

2) M. Michaely, A geometrical analysis of black market behavior, *The American Economic Review*, oktober 1954.

ren e.d., die zijn verbonden aan het opereren op een zwarte markt, zullen hiervan de oorzaken zijn.

De leveringen aan de officiële markt kunnen we beschouwen als een dalende functie van de zwarte-marktkoers. De vraag op de zwarte markt is *niet* onafhankelijk van het aanbod op de legale markt. Zo zijn er twee tegengestelde krachten die de vraag beïnvloeden: een prijsdaling op de zwarte markt zal uiteraard tot een stijging van de vraag leiden, maar heeft ook een negatief effect, omdat het goedkopere aanbod op de legale markt toeneemt. Er werd immers verondersteld dat de leveringen aan de officiële markt een dalende functie waren van de zwarte-marktprijs. Een deel van het vraagoverschot zal echter niet op de zwarte markt verschijnen ten gevolge van de reeds genoemde risico's en de morele bezwaren.

Op grafische wijze kan gemakkelijk worden aangetoond dat er een evenwicht bestaat op de zwarte markt, dat bovendien stabiel is.

In bovenstaand figuur stelt D^b de vraagcurve op de zwarte markt voor (het vreemde verloop vindt zijn oorsprong in de tegengestelde krachten die de vraag op een zwarte markt beïnvloeden), S^b stelt voor het aanbod op de zwarte markt, r_c^o is de officiële koers, terwijl er een evenwicht bestaat op de zwarte markt bij koers r_c^b en hoeveelheid E^b .

Stel dat de zwarte-marktkoers gelijk is aan de officiële koers, $r_c^o = r_c^b$. De vraag op de zwarte markt zal nog positief zijn (het genoemde vraagoverschot), maar het aanbod is gelijk aan nul: het gehele aanbod gaat nu immers naar de legale markt. D^b snijdt S^b dus altijd van onder naar boven, hetgeen impliceert dat het evenwicht stabiel is. De vraag rijst echter of er altijd een evenwicht is. Met andere woorden: zullen de curven S^b en D^b altijd een snijpunt hebben? Bij een negatieve helling voor D is dit natuurlijk altijd het geval, maar zelfs als de helling van D positief is, loopt de curve toch altijd steiler dan S^b . De verklaring hiervoor is dat wanneer de zwarte koers stijgt, er niet alleen een zekere overheveling van het aanbod naar de zwarte markt zal plaatsvinden, maar ook een groter aanbod zal ontstaan als gevolg van de hogere prijs. De vraag zal echter slechts met een fractie van deze overheveling toenemen, nl. met het onbevredigde vraagoverschot op de legale markt. Er bestaat dus een stabiel evenwicht op de zwarte markt.

Hoe verhoudt deze zwarte-marktkoers zich tot de hypothetische evenwichtskoers? Volgens Sheikh zullen de risicofactoren, die hoogstwaarschijnlijk voor aanbieders zwaarder wegen dan voor vragers, er debet aan zijn dat de zwarte-marktkoers hoger ligt dan de evenwichtskoers. Alleen indien de risicofactoren voor vragers zwaarder wegen dan voor aanbieders is de zwarte-marktkoers lager dan de evenwichtskoers. Het zal niet eenvoudig blijken te zijn om Sheikh's aanname in dit geval te toetsen, aangezien de evenwichtskoers een hypothetische grootheid is.

Sheikh breidde zijn analyse nog verder uit door het loslaten

van de gemaakte veronderstellingen, maar voor de situatie op de Poolse zwarte valutamarkt is dat van minder belang.

De situatie in Polen

In de centraal geleide Poolse volkshuishouding is de buitenlandse handel geheel in handen van de staat. Er zijn diverse officiële wisselkoersen voor verschillende doeleinden en een groot aantal bilaterale koersen 3), die onderling niet overeenstemmen. Het Poolse geld is alleen een binnenlandse waarde-eenheid en controlemiddel, waarvan de export verboden is (en bovendien weinig lucratief). Omzetting van dit geld in andere (bijvoorbeeld in harde westerse) valuta is aan strikte banden gelegd. Bedrijven dienen voor hun import een deviezenaanvraag in te dienen en alle opbrengsten uit export aan de centrale bank af te dragen. Deze laatste (de Bank Narodowy Polski) is ook verantwoordelijk voor het in omloop brengen van de nationale valuta en het geven van kredieten aan de andere, gespecialiseerde banken.

De diverse wisselkoersen zijn in de loop der tijd ontstaan. Nadat Polen in 1950 uit het Internationale Monetair Fonds was getreden, bond het zijn valuta aan de roebel met een koers van één op één. De koers voor de Amerikaanse dollar werd vastgesteld op 4 zloty. Het zal geen verbazing wekken dat deze koers voor de handel van Polen met het Westen niet erg gunstig was.

Het accent van de economische politiek lag in de jaren vijftig op de zware industrie. Dit had tot gevolg dat de produktie van, met name agrarische 4), consumptieartikelen sterk achterbleef, hetgeen diverse malen tot onlusten leidde.

Tot 1956 was het Poolse staatsburgers verboden goud en buitenlandse valuta te bezitten of te verhandelen. Hetzelfde gold voor het aanhouden van tegoeden in het buitenland. Toen de stalinist Bierut in 1956 plaatsmaakte voor de liberale Gomulka als partijvoorzitter, werd het monetaire bewind minder strak. Het werd Poolse burgers toegestaan buitenlandse deviezen te bezitten, mits deze niet via zwarte handel waren verkregen. Zij konden zelfs hun (tot dan toe) illegale goud aan de centrale bank verkopen tegen harde valuta.

De absurditeit van de lage officiële dollarkoers werd steeds sterker gevoeld. Verscheidene staatsbedrijven boden reeds (heimelijk) hogere prijzen voor westerse deviezen en in 1962 werd een koers van 24 zlotys voor \$ 1 voor internationale handelsdoeleinden vastgesteld (vanaf 1957 bestond deze koers al als toeristenkoers). De aanvankelijke koers van 4 zlotys voor \$ 1 werd daarna alleen nog voor statistische doeleinden gebruikt. Ook werd in 1962 een opkoopkoers ingesteld (Zl. 72 = \$ 1) tegen welke prijs men voortaan legaal verkregen dollars aan de bank kon verkopen of wisselen tegen bonnen voor geïmporteerde luxe goederen. In 1965 werd een „toeristenpremiekoers” (Zl. 40 = \$ 1) ingevoerd voor bezoekers die meer dan \$ 50 wisselen. Voorts bestaan nog speciale koersen voor studenten, partijleden en dergelijke.

Op 1 januari 1961 werd in het kader van de monetaire hervormingen in het oostblok de koers van de zloty ten opzichte van de roebel gesteld op Zl. 4,44. Dit beïnvloedde de koers ten opzichte van de dollar niet, evenmin als latere re- en devaluaties ten opzichte van de roebel.

De handel met het buitenland nam in de jaren zestig verder toe en tegelijkertijd Polens schuldenlast in het Westen. Deze schuld bedroeg in 1964 \$ 800 mln. Het grootste gedeelte van de buitenlandse handel werd gevoerd binnen het oostblok met de Sovjetunie als grootste handelspartner.

De kosten van levensonderhoud waren in de jaren zestig voortdurend gestegen, maar de aankondiging van aanzienlijk

3) Soms geldt deze koers zelfs maar voor een beperkt aantal goederen.

4) De landbouw werd trouwens tot op heden niet genationaliseerd i.t.t. in andere oostbloklanden.

ke prijsstijgingen eind 1970 was de druppel die de emmer deed overlopen. In Gdansk brak december 1970 een oproer uit ten gevolge waarvan Gomulka uiteindelijk werd vervangen door Gierek. Deze begon aanvankelijk met het voeren van een pragmatischer politiek. Op monetair gebied werd meer vrijheid geschapen. Vanaf juli 1970 was het de Poolse burgers toegestaan hun deviezen op een speciale bankrekening (een z.g. A-konto) aan te houden. In april 1971 werd wéér een nieuwe koers in het leven geroepen: à Zl. 55 per dollar kon men nu dollars kopen ten behoeve van reizen buiten het oostblok. De hoeveelheid was echter strikt gerantsoeneerd: er gold een maximum van \$ 100 per persoon per drie jaar, terwijl de verstrekking van deze som nog gekoppeld was aan de verlening van een uitreisvergunning.

De devaluatie van de dollar in het begin van de jaren zeventig leidde tot aanpassingen van de diverse „dollarkoersen”. De „opkoopkoers” (inmiddels Zl. 56 voor \$ 1) werd op 1 januari 1975 afgeschaft. De bank koopt nu deviezen van particulieren tegen de lagere toeristenkoers. Sinds de zomer van 1976 behoeft niet langer de herkomst van deviezen te worden verantwoord wanneer deze op een bankrekening worden gezet.

De nieuwe regering begon op grote schaal consumptieartikelen uit het Westen in te voeren. Ook de industrie werd op een min of meer „westerse” leest geschoeid. Grote leningen werden in het westen gesloten ten behoeve van de invoer van westerse technologie. Het terugbetalen, vaak in natura, leverde echter al snel problemen op. Polen was voor het grootste deel van zijn internationale handel nog steeds aan het oostblok gebonden, en de daarbij geldende handelsvoorwaarden waren (en zijn) voor Polen niet altijd even gunstig. De ontwikkeling van de binnenlandse productie verliep niet zo voorspoedig als werd gewenst en de afzet van diverse artikelen in het westen is als gevolg van de economische crisis onder de verwachtingen gebleven. In januari 1980 bedroeg de schuldenlast aan het Westen bijna \$ 17 mrd. Met dit bedrag is Polen van alle oostbloklanden de grootste schuldenaar van niet-socialistische landen.

Na de import van consumptiegoederen in het begin van de jaren zeventig (waar enig politiek opportunisme zeker niet vreemd aan was) is het accent de laatste jaren verschoven naar de import van produktiemiddelen. Hierdoor bestaat op het ogenblik een grote vraag naar buitenlandse consumptieartikelen. Bovendien zijn zeer veel in het binnenland geproduceerde artikelen, die in het buitenland kunnen worden afgezet, op de eigen markt niet langer verkrijgbaar. Het gebrek aan vlees is het opvallendst en incidenteel bestaat er zelfs ook gebrek aan steenkolen en aardappelen (voor beide artikelen behoort Polen tot de tien grootste producenten ter wereld).

Vraag en aanbod van westerse deviezen

Sinds de Tweede Wereldoorlog heeft in Polen een zwarte markt bestaan voor buitenlandse valuta, voornamelijk dollars. Tijdens het strakke bewind van Bierut (1948 - 1956), toen zwarte deviezenhandel met de doodstraf kon worden bestraft, nam de omvang van de illegale valutatransacties af ten opzichte van de eerste jaren na de oorlog. Na 1956 werden de straffen lichter en de controle geringer. Zoals gezegd werd het aanhouden van deviezen gelegaliseerd. De legalisatie en het afschaffen van de voordeliger opkoopkoers in 1975 werkte de groei van de zwarte markt in de hand. In *Pick's currency yearbook 1975* wordt de omzet op de illegale markt in 1974 in Polen op ca. \$ 2,5 mln. per maand (!) geschat.

Enige motieven voor het ontstaan van de vraag op de zwarte markt kunnen zonder moeite worden genoemd. Het zeer beperkte legale aanbod van deviezen wordt zeer strak gedistribueerd. Daar de zloty een niet-convertibele valuta is, zal men ten behoeve van reizen in het buitenland deviezen moeten aankopen voor zover het officiële quantum niet toereikend is. Het reizen naar het Westen is in Polen de laatste jaren sterk toegenomen. In 1975 reisden 315.000 Polen naar niet-Comeconlanden; in 1976 steeg dit aantal tot ongeveer 400.000.

Het gebrek aan vertrouwen in de eigen valuta is een tweede motief. In tabel 1 is te zien, dat in december 1970 de koers van de dollar ongekend hoog was. In die maand vond het oproer in Gdansk plaats, dat het voortbestaan van de huidige volksrepubliek in gevaar bracht. In de jaren daarna daalde de koers van de dollar echter weer ten gevolge van de toenemende consumptiemogelijkheden in Polen zelf. De laatste jaren is de koers echter weer gaan stijgen ten gevolge van de slechter wordende economische situatie. De zwarte koers weerspiegelt vrij nauwgezet de politieke en economische situatie.

Het belangrijkste motief is echter waarschijnlijk de tekorten aan diverse goederen. De Poolse overheid heeft een aantal mogelijkheden geschapen om de schaarse „tradeables”, hetzij geïmporteerde goederen, hetzij potentiële exportgoederen, tegen deviezen in het binnenland te kopen (anders dan in b.v. de Sovjet-Unie staan deze mogelijkheden voor een ieder open). Verkoop tegen deviezen in het binnenland is immers ook een vorm van export.

In de zogenaamde „Pewex”-winkels zijn bovengenoemde artikelen van chocola tot wasmachines, tegen deviezen te koop. Via de „PeKaO” kunnen auto's, landbouwmachines e.d. met dollars (en uiteraard andere westerse valuta) aangekocht worden en „Locum” verzorgt woningen tegen deviezen. Het kopen met deviezen via deze instanties biedt bovendien aanzienlijke voordelen boven het kopen met zloty's. Koopt

Tabel 1. Zwarte-marktkoersen van de Amerikaanse dollar (in Zl. per \$, aan het eind van de maand)

	Jan.	Febr.	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.
1955	48,50	49,00	53,50	65,00	66,00	68,50	79,50	90,00	82,50	81,50	82,50	84,00
1956	81,50	80,00	76,50	74,25	72,50	71,50	76,00	79,00	74,00	82,00	110,00	135,00
1957	125,00	125,00	125,00	115,00	110,00	115,00	130,00	135,00	170,00	180,00	175,00	170,00
1958	185,00	170,00	140,00	115,00	120,00	110,00	115,00	120,00	125,00	135,00	125,00	115,00
1959	110,00	105,00	102,00	100,00	96,00	95,00	94,00	93,00	100,00	115,00	120,00	115,00
1960	110,00	105,00	100,00	100,00	97,00	96,00	105,00	100,00	100,00	95,00	85,00	95,00
1961	98,00	87,50	82,50	82,00	75,00	68,00	70,00	80,00	82,00	85,00	88,00	90,00
1962	89,00	95,00	100,00	105,00	95,00	94,00	98,50	100,00	110,00	115,00	118,00	105,00
1963	99,00	95,00	100,00	100,00	98,00	100,00	105,00	110,00	105,00	108,00	107,50	105,00
1964	110,00	110,00	105,00	100,00	100,00	100,00	105,00	110,00	108,00	112,50	110,00	105,00
1965	107,00	105,00	100,00	100,00	105,00	110,00	105,00	115,00	120,00	115,00	110,00	105,00
1966	110,00	112,50	115,00	110,00	98,00	90,00	91,50	95,00	98,50	102,50	115,00	117,00
1967	102,50	100,00	98,00	94,00	100,00	110,00	110,00	117,00	122,00	133,00	115,00	124,00
1968	115,00	115,75	120,00	125,00	137,00	140,00	132,00	140,00	155,00	149,00	140,00	145,00
1969	140,00	140,00	145,00	144,00	125,00	115,00	115,00	120,00	143,00	147,50	138,00	143,50
1970	132,50	134,00	130,00	120,00	135,00	118,00	122,50	128,00	127,50	129,00	125,00	180,00
1971	145,00	140,00	127,50	110,00	100,00	90,00	100,00	95,00	100,00	100,00	99,00	85,00
1972	88,00	83,00	83,00	84,00	88,00	90,00	85,00	82,00	79,00	85,00	82,00	88,00
1973	87,50	80,00	80,00	71,00	68,00	68,00	77,50	83,00	80,50	70,50	78,00	83,00
1974	82,00	82,25	75,50	79,60	87,80	85,85	90,30	92,50	87,50	82,00	92,00	88,00
1975	87,50	96,00	94,50	103,00	87,00	87,00	92,50	115,00	93,50	95,50	113,50	129,00
1976	118,50	100,50	106,75	107,00	...	110,00a)	110,00a)
1977	...	130,00a)	140,00a)	140,00a)	140,00
1978	130,00a)	135,00a)	135,00a)	135,00a)

a) Eigen observaties.

Bron: *Pick's currency yearbook*, 1966, 1974, 1976.

men deze artikelen met zloty's (als dat tenminste mogelijk is) dan is er vaak sprake van een aanzienlijke wachtlijst. Voor auto's bedraagt deze ongeveer vier jaar, voor woningen van zeven tot tien jaar. Tegen betaling in dollars kan het gewenste artikel onmiddellijk worden geleverd. In februari 1980 werd besloten tot de invoer van Japanse personenauto's, die echter alleen tegen harde valuta op de binnenlandse markt zullen worden aangeboden. Soms worden voor min of meer noodzakelijke goederen en diensten deviezen geëist: geregeld gebeurt het dat artsen medicijnen voorschrijven die niet in het oostblok worden geproduceerd en alleen tegen harde valuta verkrijgbaar zijn.

Het aanbod op de zwarte markt komt uit diverse bronnen. De belangrijkste bron zijn waarschijnlijk de overdrachten van familieleden of kennissen in het buitenland. Er leven bijvoorbeeld circa zes miljoen Polen, of mensen van Poolse afkomst, in de Verenigde Staten. Een andere bron zijn toeristen of andere buitenlandse bezoekers. Iedere buitenlander die Polen bezoekt zal herhaaldelijk, in de grote steden zelfs onophoudelijk, worden aangesproken met de vraag of men wenst te wisselen. Velen zijn bereid om buitenlands geld op te kopen. Verder werkt een groot aantal Polen, al dan niet legaal, voor korte of langere tijd in het buitenland, voornamelijk in Zweden, Engeland en West-Duitsland. Het door Sheikh genoemde boekhoudkundig over(onder-)waarderen van de im-(ex-)port gebeurt in Polen waarschijnlijk weinig.

De houding van de overheid tegenover de zwarte markt voor deviezen lijkt eerder stimulerend dan gericht te zijn op een effectief verbod. De aanvankelijk zware straffen onder Bierut werden na hem snel vervangen door geldboetes of lichte gevangenisstraffen. Het aantal arrestaties is in de laatste jaren echter minimaal. Op de zwarte markt wordt vaak zeer openlijk gehandeld. Op 2 januari 1980 werd door de „Milicja” een „razzia” gehouden bij staatswinkels om het onder de toonbank achterhouden (en mogelijk daarna op de zwarte markt brengen) van goederen aan het licht te brengen. Van

dergelijke maatregelen tegen zwarthandelaars in valuta is mij echter nog niets bekend.

Controlemaatregelen op zwarte deviezenhandel zijn stelselmatig afgeschaft. Zo is iedere toerist verplicht de in te voeren hoeveelheid valuta te declareren. Op het declaratieformulier is echter sinds 1977 de bepaling opgenomen, dat een ieder vrij is iedere gewenste hoeveelheid deviezen aan een Poolse staatsburger te schenken. Eerder werd al opgemerkt, dat „zwart” verkregen deviezen op bankrekeningen vrijelijk aangehouden kunnen worden. Op deze A-konto's hielden in januari 1980 meer dan een half miljoen Polen een bedrag van meer dan \$ 600 mln. aan.

Het aantal instellingen waar volstrekt legaal met deviezen kan worden betaald toont aan dat de Poolse overheid, zo niet de zwarte markt stimuleert, dan toch in ieder geval zich aan de bestaande situatie conformeeert. Hiervoor zouden twee redenen kunnen bestaan. Ten eerste stroomt via de legale instituties een omvangrijk deel van de zwarte deviezen in de staatskas. Ten tweede fungeert de zwarte markt als een soort uitlaatklep voor gevoelens van sociale onrust. Een niet onaanzienlijk deel van de bevolking kan op deze manier aan consumptiegoederen worden geholpen zonder dat dit de Poolse overheid schaarse deviezen kost.

Theorie en praktijk

In deze paragraaf zal worden onderzocht of de door Sheikh gemaakte veronderstellingen van volledig vrije mededinging en het ontbreken van herverkoop van toepassing zijn op de situatie in Polen.

De zwarte markt in harde valuta is in Polen inderdaad een zeer doorzichtige markt waar zeer veel vragers en veel aanbieders optreden. Hoogstens bestaan er kleine koersverschillen tussen de koersen in de grootste steden en in de provincie, maar deze bedragen niet meer dan een tiental zloty's per dollar 5).

Herverkoop van legaal verkregen valuta op de zwarte markt zal slechts in zeer geringe mate plaatsvinden. De officiële verstrekking aan particulieren was in 1976 slechts \$ 100 per persoon per drie jaar. Het bedrag is momenteel variabel, maar in ieder geval kleiner: het gebeurt vaak dat tegelijk met de uitreisvergunning (waaraan de officiële verkrijging van deviezen is gekoppeld) slechts een vergunning wordt gegeven voor de aankoop van \$ 15! Deze aankoop geschiedt trouwens niet tegen de lage koers van Zl. 24 per dollar, maar tegen een speciale koers (in 1976 Zl. 49,80). Het zal dan ook vaker voorkomen dat men de voor een buitenlandse reis verkregen dollars op de zwarte markt probeert aan te vullen.

Naast bovenstaande veronderstellingen onderkent Sheikh nog een factor die voorkomt dat de zwarte koers gelijk zou zijn aan de evenwichtskoers. Dit is het risico, dat is verbonden aan het opereren op de zwarte markt. In het voorgaande werd reeds gesteld dat het risico minimaal is.

Volgens de theorie zou men dan ook mogen verwachten, dat de zwarte koers gelijk is aan, of slechts een fractie hoger is dan de evenwichtskoers. Het toetsen van deze theorie wordt bemoeilijkt door het feit dat de evenwichtskoers een hypothetisch begrip is en dus niet valt waar te nemen. Op grove wijze heb ik in tabel 2 getracht een evenwichtskoers te schatten door de prijsnoteringen in zloty's en in dollars te vergelijken van een aantal goederen die zowel tegen dollars als tegen zloty's te koop zijn. Daarna werden deze prijzen gewogen met het aandeel van deze goederen in Polens buitenlandse handel. Deze verhouding levert een wisselkoers op die blijkbaar door de overheid als een „market clearing rate” wordt beschouwd. De uitkomst was een koers van Zl. 114, terwijl op hetzelfde

5) De voornaamste reden hiervoor zal zijn dat de directe aanwendingsmogelijkheden in de provincie iets geringer zijn.

Tabel 2. Prijsvergelijkingen van zowel tegen zloty's als tegen dollars verkrijgbare artikelen, februari 1979

Artikelen (a)	Import/ export (b)	Prijs in zloty's (c)	Prijs in dollars (d)	Koers (c/d) (e)	Aandeel int. handel (f)
Paraplu's	I	980	6,95	141	
Wollen truien	I	1.600	15,60	103	
Corduroy broek	I	2.200	18,95	122	
Nachtjaponnen	I	1.400	8,95	156	
Bontjassen	E	25.000	218	115	
Leren jassen	E	12.000	95	126	
Dameslinterie	I	800	6,20	129	
Totaal kleding e.d.	I E			110 121	4,5 9,0
„Max Factor“-mascara	I	120	1,10	109	
„Max Factor“-poeder	I	120	1,10	109	
Eye-liners	I	180	1,30	138	
„Old Spice“-deodorant	I	150	1,30	115	
Totaal cosmetica	I			118	0,7
Kristallen vaas	E	2.100	19,30	106	
Kristallen vaas	E	805	19,30	106	
Kristallen asbak	E	1.800	17,50	103	
Cognacglazen	E	650	6,30	103	
Totaal serviesverk.	E			104	0,4
Nescafé	I	1.160	8,95	130	
Pickwick thee	I	110	0,85	129	
Totaal delicatessen	I			130	0,2
Wodka (0,75 ltr)a)	E	185	1,30	142	
Kersenbrandewijn	E	180	1,30	139	
Spiritus (ger.)	E	380	2,95	129	
Totaal spiritualiën	E			137	0,8
Certina horloge	I	2.000	15,90	126	0,1
Bandrecorder	E	6.500	59,50	109	0,1
Polski Fiat 125p	E	2.300.000	2.220	104	
Polski Fiat 126 p"e"	E	1.300.000	1.290	101	
Totaal auto's	E			103	3,9
Totaal import (gewogen met het aandeel in de totale import)					113 Zl/\$
Totaal export (gewogen met het aandeel in de totale export)					116 Zl/\$
Gewogen gemiddelde					114 Zl/\$

a) Er is gecorrigeerd voor een accijns van 50% op de spiritualiën, die wordt geheven om overmatig drankgebruik tegen te gaan.

moment de zwarte-marktkoers van de dollar tussen de Zl. 130 en Zl. 135 schommelde. Volgens deze berekening zou de zwarte-marktkoers dus hoger zijn dan de „evenwichtskoers“.

Bij deze berekening rees echter een groot aantal problemen. Ten eerste is het aantal goederen dat zowel voor deviezen als voor dollars te koop is, zeer gering. Ten tweede konden alleen die goederen in de beschouwing worden betrokken, die niet door de overheid worden gesubsidieerd dan wel met een accijns belast. Bovendien worden geen tijdreeksen van deze prijzen gepubliceerd. De waarnemingen hebben dus slechts betrekking op één tijdstip. Het vierde probleem was dat de goederen in kwestie vaak voor zloty's zeer beperkt voorradig zijn, terwijl ze voor dollars onmiddellijk leverbaar zijn. Door deze omstandigheid en het feit dat de dollar nog andere aanwendingsmogelijkheden heeft dan alleen het kopen in „Pewex“-winkels, zal de zwarte-marktkoers waarschijnlijk een agio doen ten opzichte van de grof berekende „evenwichtskoers“. Deze negatieve bias in de berekende koers doet vermoeden dat de zwarte-marktkoers en de evenwichtskoers dichter bij elkaar liggen dan in bovenstaande berekening.

Conclusie

Wij zagen dat Polen een zeer omvangrijke markt in harde, westerse valuta kent, waarop het marktgedrag de volledige vrije mededinging tamelijk dicht benadert. Dit maakt het aannemelijk dat het niveau van de zwarte-marktkoers niet sterk afwijkt van dat van de evenwichtskoers.

De realiteit van de zwarte markt voor buitenlandse valuta heeft negatieve kanten. Zij betekent een doorkruising van sommige doelstellingen van de socialistische Poolse samenleving zoals die van een zo gelijk mogelijke inkomensverdeling en die van gelijke kansen voor iedereen. Twee klassen zijn erdoor geschapen: de klasse van mensen die zijn aangewezen op hun inkomen in zloty's en het sterkst worden geconfronteerd met de tekorten in de Poolse economie en de klasse van „dollarbezitters“, die toegang hebben tot de zwarte markt, en voorrang hebben (en in vele gevallen zijn geprivilegieerd) bij het verkrijgen van diverse, niet noodzakelijkerwijs luxe, goederen en diensten 6).

M.P. Nugteren

6) Behalve de reeds genoemde literatuur zijn de volgende publikaties geraadpleegd: Główny Urząd Statystyczny, *Rocznik statystyczny*, Warschau, 1978; US-Department of Commerce: *Statistical abstract of the US*, Washington D.C. 1977; Wydawnictwo Interpress, *Poland, handbook*, Warschau, 1977; M. P. Nugteren, *De zwarte markt in vreemde valuta en de wisselkoers, een verkenning van de situatie in Polen*, doctoraalscriptie, Rotterdam, april 1979.